

AGRAR MUNOSABATLARNING IQTISODIY MAZMUNI. QISHLOQ XO'JALIK ISHLAB CHIQARISHINING XUSUSIYATLARI

Abrorjon Habibullayev Ahmadali o'g'li
Namangan Davlat Universiteti talabasi

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- July 2023 yil
Ma'qullandi: 28- July 2023 yil
Nashr qilindi: 31- July 2023 yil

KEY WORDS

Mavsumiylik, biologik noaniqlik, kirish va chiqishning o'zaro bog'liqligi, yerning ahamiyati, mehnat intensivligi, bozor tuzilmalari, hosildorlik, daromad barqarorligi, barqaror amaliyotlar, bozorga kirish

ABSTRACT

Iqtisodiy qonunlar va kategoriyalarning amal qilishi iqtisodiyotning barcha sohalari, tarmoqlari va bo'g'inlari uchun umumiy bo'lsada, lekin ayrim olingan sohalarda, bu qonun va kategoriyalar ulardagi tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga bog'liq holda o'ziga xos xususiyatlar ham kasb etadi. Ayniqsa, bu o'ziga xos xususiyat agrar sohada yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki bu yerda takror ishlab chiqarish ko'p jihatdan tirik organizm (hayvon, o'simlik va boshqalar) bilan ham bog'liq bo'lib, iqtisodiy qonunlar tabiiy qonunlar bilan chatishib ketadi. Ushbu maqolada iqtisodiyotning umumiy tomonlari bilan birgalikda uning agrar sohada namoyon bo'ladigan o'ziga xos xususiyatlari bayon etiladi.

Agrar munosabatlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiy landshaftning muhim tarkibiy qismlari, ayniqsa qishloq joylarida. Agrar munosabatlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, yerga egalik qilish va qishloq turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy faoliyat va ijtimoiy o'zaro munosabatlarning keng doirasini qamrab oladi. Agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmuni va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xususiyatlarini tushunish qishloq xo'jaligidagi dinamika va muammolar haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mavsumiylik, biologik noaniqlik, kirish va mahsulotlarning o'zaro bog'liqligi, asosiy resurs sifatidagi erning ahamiyati, mehnat zichligi va noyob bozor tuzilmalari kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tabiatini shakllantiradi va fermerlar va qishloq jamoalarining turmush tarziga ta'sir qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmuni, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining xususiyatlari muhokama qilinadi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. Agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmuni, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining xususiyatlari va mezonlari tahlil qilindi va rivojlangan davlatlar mezonlari bilan solishtirildi. Agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmuni, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining xususiyatlarini baholash bo'yicha yondashuvlar o'rganildi.

Tahlillar va natijalar. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning muhim sohasi bo'lib, unda insoniyat hayoti uchun eng zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari va aholi uchun iste'mol buyumlari tayyorlovchi sanoat tarmoqlariga xomashyo ishlab chiqariladi. Shuning uchun ham mamlakatimizda bu sohani rivojlantirishga har doim alohida e'tibor berib kelinmoqda. Agrar

soha oldida turgan vazifalarni bajarish uchun agrar sohani va ular bilan bog'liq bo'lgan sanoat tarmoqlari, xizmat ko'rsatish va infratuzilma sohalarini xorijiy davlatlar tajribasi asosida har tomonlama rivojlantirish zarurdir. Boshqa sohalar kabi qishloq xo'jaligida ham kishilar o'rtasida iqtisodiy aloqa va munosabatlar sodir bo'ladi. Agrar sohada ishlab chiqarish ko'p jihatdan yer bilan bog'liq bo'ladi.

Yerga egalik qilish, tasarruf etish va undan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar agrar munosabatlar deyiladi. Yerning hosil berish qobiliyatiga tuproq unumdorligi deyiladi. U tabiiy yoki iqtisodiy bo'lishi mumkin. Uzoq yillar davomida kishilarning hech qanday aralashuvisiz, tabiiy o'zgarishlar natijasida yerning ustki qatlamida o'simlik "oziqlanishi" mumkin bo'lgan turli moddalarning vujudga kelishi yerning tabiiy unumdorligi deyiladi. Agar tuproq unumdorligi kishilarning tabiatga ta'siri natijasida, ya'ni tuproq tarkibi va dehqonchilik usullarini yaxshilash sun'iy yo'l bilan (masalan, yerni organik va kimyoviy o'g'itlash, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash, ilmiy asoslangan holda sug'orish, irrigatsiya va melioratsiya kabi ishlab chiqarish usullarini joriy qilish hamda boshqa shu kabi yo'llar bilan) amalga oshirilsa, bu iqtisodiy unumdorlikni tashkil qiladi. Yerdan olinadigan hosil ko'proq mana shu yerning tuproq unumdorligini saqlash va uni oshirish, ya'ni insonning, aniqrog'i ishchi kuchining, jonli mehnatning yerga faol ta'siri bilan bog'liq bo'ladi. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari kabi qishloq xo'jaligida ham ishlab chiqarish uning omillarining bevosita birikishi asosida sodir bo'ladi. Bunda ishchi kuchi faol bo'lib, asosiy rol ni o'ynaydi. Qishloq xo'jalik korxonalarida yerdan boshqa barcha ishlab chiqarish vositalari xususiy, shaxsiy, jamoa mulk shaklida bo'lishi mumkin. Turli mulkchilik shaklidagi ishlab chiqarish vositalaridan jamiyat barcha a'zolarining turmush darajasini yaxshilash yo'lida foydalaniladi.

Hozirgi paytda qishloq xo'jaligida xo'jalik yuritishning asosiy ko'rinishlari fermer va dehqon xo'jaligi shakllarida bo'lib, ulardagi ishlab chiqarish jarayonlari turli iqlim va tuproq sharoitlarida olib boriladi. Shunga binoan qishloq xo'jaligida kapitalning tarkibida turli inshootlar, binolar, uzatma mexanizmlar va boshqalarning hissasi ko'proq. Qishloq xo'jaligida takror ishlab chiqarishni amalga oshirishda aylanma kapital ham qatnashadi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida aylanma kapital quyidagilardan tashkil topadi: yosh va boquvdagi hayvonlar, yem-xashak, urug'lik fondlari, kimyoviy o'g'itlar, xizmat muddati bir yildan kam bo'lgan turli xil ishlab chiqarish vositalari - inventarlar, yoqilg'i va moylash materiallari hamda shu kabilar. Ishlab chiqarish jarayoni qishloq xo'jaligida aylanma kapitalning ko'pgina qismi hali tugallanmagan ishlab chiqarish shaklida bo'ladi. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish va ularni sotish jarayonida kapital boshqa tarmoqlardagidek doiraviy aylanib turadi, ya'ni pul shaklidan ishlab chiqarish shakliga, undan tovar shakliga o'tib, yana pul shakliga qaytib keladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning miqdori yerning hosildorligi, uning sifatiga bevosita bog'liq bo'ladi. yerning tabiiy, biologik, iqtisodiy va texnikaviy sharoitlarini yaxshilash ham qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan kapitalning doiraviy aylanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bu omillardan to'laroq foydalanish har bir xo'jalikning muhim vazifasidir. Tabiiy omillar qishloq xo'jalik mahsulotining bevosita ko'payishiga ta'sir etsa ham, mahsulotning qiymatini oshirmaydi, ya'ni qiymat yarata olmaydi. Ishlab chiqarish tabiiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham bu yerda ish davri va umumiy ishlab chiqarish vaqti o'rtasidagi muddat sanoatga nisbatan birmuncha uzoqroq bo'ladi. Masalan, qishloq xo'jaligida turli ekinlarni ekib

bo'lingandan to hosil yig'ishtirib olinguncha ishlab chiqarish vaqti davom etadi. Ish davri esa shu vaqt ichida qishloq xo'jalik ekinlari mehnat ta'sirida bo'lgan kunlar hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish jarayoni mavsumiyligi bilan xususiyatlidir. Bu hol qishloq xo'jaligida mavjud bo'lgan mehnat vositalaridan, ya'ni kombayn, turli ekish asboblari va shu kabilardan foydalanish vaqtiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Boshqacha qilib aytganda, bu mehnat vositalaridan yilning ma'lum muddatlaridgina foydalaniladi, qolgan vaqtda esa ular bekor turadi. Masalan, seyalkadan ekish davomida foydalanilsa, g'alla o'rish kombaynlari, paxta terish mashinalari esa yiliga 20-30 kun yig'im-terim paytida ishlatiladi, xolos. Shuning uchun ham qishloq xo'jaligida mehnatning kapital va energiya bilan qurollanish darajasi moddiy ishlab chiqarishning boshqa tarmoqlariga nisbatan yuqori bo'lishini taqozo qiladi, lekin bu yerda asosiy va aylanma kapital harakati sustroq. Bulardan tashqari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va mehnat jarayonlarining mavsumiyligi sababli yil davomida aylanma mablag'larning sarfi bir me'yorda bo'lmaydi. Qish va yoz mavsumlarida xarajat qilinadigan aylanma mablag'lar tarkibida birmuncha tafovutlar mavjud. Masalan, qish mavsumida aylanma mablag'larning ko'pgina qismi (urug'lik, yem-xashak, turli ozuqalar) ishlab chiqarish ehtiyot qismi shaklida turadi, yoz faslida esa tugallanmagan ishlab chiqarish, texnikaning butlash qismlari, neft mahsulotlari va shu kabilarning hissasi ortib boradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil qilishda yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarni hisobga olib, ishni tashkil qilish uning samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir. Bizning mamlakatimizda aholining nisbatan zichligi va qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning cheklanganligini hisobga olib, yerga xususiy mulkchilik joriy qilinmadi, unga davlat mulki saqlanib qoldi. Lekin, bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqib, oqilona agrar islohotlar amalga oshirilmoqda va bu jarayon chuqurlashtirilmoqda. Yerga egalik jismoniy va huquqiy shaxslarning ma'lum yer uchastkasiga tarixan tarkib topgan asoslardagi yoki qonun hujjatlarida belgilangan tartibdagi egalik huquqini tan olishini bildiradi. Yerga egalik deganda avvalo yerga bo'lgan mulkchilik huquqi va uni iqtisodiy jihatdan realizatsiya qilish ko'zda tutiladi. Yerga egalikni yeri bo'lgan mulkdor (bizda davlat) amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi yer kodeksida ta'kidlanganidek, "Yer uchastkalari yuridik va jismoniy shaxslarga doimiy va muddatli egalik qilish hamda ulardan foydalanish uchun berilishi mumkin".

Yerdan foydalanish huquqi - bu o'rnatilgan urf-odatlar yoki qonuniy tartibda undan foydalanishni bildiradi. Yerdan foydalanuvchi yer egasi bo'lishi shart emas. Real xo'jalik hayotiga egalik qilish va yerdan foydalanishni ko'pincha har xil jismoniy va huquqiy shaxslar, xususan hozir bizda asosan dehqon va fermer xo'jaliklari amalga oshiradi. Xulosa qilib aytganda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ham to'rt omil - yer, kapital, tadbirkorlik qobiliyati va ishchi kuchi qatnashib, bunda yer muhim ishlab chiqarish vositasi sifatida ishtirok etadi. Ammo biz avval aytganimizdek, ishlab chiqarish jarayonida hamma ishlab chiqarish vositalarini, jumladan, yerni harakatga keltirib, undan unumli foydalanadigan, uning iqtisodiy unumdorligini oshiradigan omil - ishchi kuchidir. Agrar munosabatlarni o'rganishda ham ishchi kuchining, jonli mehnatning faol rol o'ynashini, uning hamma moddiy vositalarga jon ato etib, harakatga keltiruvchi rolini tushunmaslik go'yo kapital foyda yoki foiz, yer esa renta yaratadi, degan ko'pgina xato fikr-mulohazalarga, yolg'on tasavvurlarga olib keladi. Agar mamlakatimizda aholi sonining va ularning qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabining oshib borishini, qishloq xo'jaligi uchun yaroqli yerlar maydonining ko'paymasligini, aksincha, ayrim sabablarga ko'ra (sho'rlanish natijasida, qurilish maydonlariga, yo'llarga ajratilishi

natijasida) ularning kamayib borishini hisobga olsak, yerning har bir birligidan unumli foydalanish masalasi borgan sari dolzarb masala bo'lib boradi. Agrar munosabatlarning asosini renta munosabatlari tashkil qiladi. Renta munosabatlari nazariyasi hozirgacha to'liq o'rganilmagan va to'liq yoritib berilmagan nazariyalardan hisoblanadi. Iqtisodchilar o'rtasida uning mohiyatini tushuntirish bo'yicha turlicha yondashuv va qarashlar mavjud bo'lib, ularning ayrimlari noaniqligicha qolmoqda. Shu sababga ko'ra rentani miqdoriy aniqlash va uning mohiyatini tushuntirish bo'yicha asosiy va ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan nazariyalarga duch kelamiz.

Xulosalar. Agrar munosabatlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi qishloq xo'jaligining asosini tashkil etib, oziq-ovqat ishlab chiqarishda, aholi turmushini ta'minlashda va qishloqni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmuni turli jihatlarni, jumladan, yerga egalik qilish, kredit va bozorlardan foydalanish, qishloq xo'jaligi texnologiyalari, mehnat munosabatlari va siyosat asoslarini o'z ichiga oladi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mavsumiylik, biologik noaniqlik, kirish va mahsulotning o'zaro bog'liqligi, yerning ahamiyati, mehnat zichligi va o'ziga xos bozor tuzilmalari kabi o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Bu xususiyatlar agrar sektordagi dinamika va muammolarni shakllantiradi, unumdorlikka, daromad barqarorligiga va fermerlar va qishloq jamoalarining umumiy farovonligiga ta'sir qiladi. Agrar munosabatlarning iqtisodiy mazmunini va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish siyosatchilar, tadqiqotchilar va manfaatdor tomonlar uchun hayotiy ahamiyatga ega. Ushbu tushuncha samarali qishloq xo'jaligi siyosatini ishlab chiqish, barqaror dehqonchilik amaliyoti strategiyalari, bozorga kirish va raqobatbardoshlikni yaxshilash uchun aralashuvlar va qishloq rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan tashabbuslar haqida ma'lumot berishi mumkin. Agrar munosabatlarning murakkabligini va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xususiyatlarini tan olgan holda, sa'y-harakatlarni qishloq xo'jaligida mahsuldorlikni, barqarorlikni va inklyuzivlikni oshirishga yo'naltirish mumkin. Bu kichik fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash, barqaror dehqonchilik amaliyotini ilgari surish, bozor infratuzilmasini mustahkamlash, yerga egalik qilish, kredit olish va bozor dinamikasi bilan bog'liq muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Камаев В.Д. Экономическая теория: Краткий курс: учебник / В.Д.Камаев, М.З.Ильчиков, Т.А.Борисовская. - 2-й изд., стер. - 2007. - 384 с.
2. Dani Rodrik. "Globalization Paradox", 2011. 516 p
3. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). - "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. - 756 b.
4. N.G. Mankiw. "Principles of Economics", 7th edition, 2014.
5. Razzoqov A. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi.
6. И. К. Станковская, И. А. Стрелец. Экономическая теория.: Учебник. / 3-е изд., испр. - «Эксмо», 2009. - 448 с.
7. Paul Krugman. "International Economics: Theory and Policy", 11th edition, 2018.